

participating in its institutions' involvement, internal reforms implementation for the adjustment to the EU membership's criteria.

Keywords: *European Union (EU), Eurointegration, Romania's Eurointegration, ratification, reforms, corruption, negotiations.*

УДК 321.7:316.32

*Меньшеніна Анна Євгенівна,
студентка спеціальності «Політологія НПУ імені М.П. Драгоманова»*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕМОКРАТІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті проаналізовано значущість концепції інформаційного суспільства для сучасної держави та можливості реалізації демократичних цінностей на прикладі впровадження електронної демократії, а також визначені основні перспективи, переваги та недоліки втілення електронного урядування в Україні.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, демократія, електронна демократія, електронний уряд.*

Стрімкий розвиток та розповсюдження інформаційно-комунікативних технологій, що на сьогоднішній день набули характеру глобальної інформаційної революції, здійснюють все більший вплив на функціонування всіх галузей суспільної життєдіяльності. Зокрема, це стосується і сфери політики і управління. Інформаційна революція змінює моделі політичної участі та пропонує альтернативи системі політичних інститутів представницької демократії, що склалась у ХХ ст.

Метою даної статті є аналіз особливостей функціонування демократії в умовах формування інформаційного суспільства та перспектив втілення електронної демократії в сучасній Україні.

Актуальність означеної проблеми підтверджує підвищена увага до неї зарубіжних та вітчизняних вчених. Загальнометодологічне та теоретичне підґрунтя щодо розуміння основних характеристик інформаційного суспільства та реалізації в ньому демократичних принципів заклали праці таких зарубіжних авторів як: С. Алстром, Д. Белл, З. Бжезінський, К. Боулдінг, К. Гірц, П. Друкер, М. Кастельс, Р. Макрідіс, А. Пшеворський, Д. Рісмен, М. Роуз, Т. Стоуньєр, Е. Тоффлер, М. Фріден, Ф. Фукуяма, Й. Масуда та ін. Серед вітчизняних авторів (переважно українських та російських), які дослідили окремі аспекти функціонування інформаційного суспільства варто відзначити таких авторів як: Р. Абдєєв, С. Андрєєв, І. Арістова, В. Бебик, Л. Березовець, В. Білоус, А. Гальчинський, О. Голобуцький, В. Горбатенко, Г. Грачов, А. Данілін, О. Дубас, О. Зернецька, В. Іноземцев, С. Кащавцева, І. Коліушко, В. Коляденко, О. Литвиненко, Є. Макаренко, Я. Підпри-горщук, А. Ракітов, О. Соснін.

Перш за все варто розглянути саме поняття «інформаційне суспільство», щоби зрозуміти його взаємозалежність з реалізацією демократичних цінностей в сучасній державі. Інформаційне суспільство – це нова форма цивілізації, що генерує сучасні структури і відповідні соціально-політичні механізми рішення проблем, пов'язані з розвитком галузей інформаційної технології [2].

На думку української вченої О.Проскуриної, таке суспільство – це не просто суспільство, де широко використовується обчислювальна техніка й розвиваються вищі технології, а й відбувається перебудова соціальних структур і трансформується геополітична обстановка. За такої умови можна назвати людське суспільство інформаційним, оскільки перед людством постала перспектива вироблення спільних рішень для всіх [10, с. 126 – 127].

Капітал і праця, які є основою індустріального суспільства, поступаються місцем інформації та знанню у сучасному суспільстві. Тобто, якщо говорити просто, відбувається

різкий поворот в історії, кардинальний злам її ходу, що змінює все навколо, в тому числі і саму людину. Головна ж причина, яка призвела до виникнення особливої цивілізації сучасності і такої різкої зміни цивілізацій криється у виникненні машин як заключної ланки між людиною і природою. Іншими словами, «...було відкрито машини – машини, що автоматично виробляють продукти споживання. Те, що раніше робив ремісник, тепер робить машина». Так зародилася сучасна епоха, сучасне інформаційне суспільство, суспільство, в якому основою всього є інформація [2].

Влучно зазначив японський вчений Й. Масуда: «Інформаційне суспільство буде новим типом людського суспільства, повністю відмінним від сучасного індустріального суспільства... Виробництво інформаційних цінностей, а не матеріальних цінностей буде рушійною силою формування та розвитку суспільства». Тому визначення, яке дав Й. Масуда інформаційному суспільству говорить, що воно є суспільством, яке зростає і розвивається у колі інформації і призводить до загального процвітаючого стану людської інтелектуальної креативності замість багатого матеріального споживання [12, с. 29].

Тому за останні роки змінилися не лише технології та нові виклики часу, а й саме поняття демократії. Надання нового змісту демократії було спричинено саме із зростанням комп'ютерних технологій, можливістю людини отримувати інформацію із «перших вуст», впливати на державотворчих процес окремого громадянина шляхом Інтернету. Загальновідомий поділ демократії на представницьку та пряму стає реальністю, а не стандартною класифікацією з маленькою поправкою, що прямої демократії на рівні держави просто не існує. Так було раніше, до того як інформаційні технології почали диктувати свої вимоги світові. А до самого поняття «демократія» все більш природно додається та сприймається прикметник «електронна», що є свідченням глибокого проникнення концепції інформаційного суспільства в практичну сферу людини та держави.

Варто враховувати також, що впродовж останніх десятиріч намітилася і дедалі посилюється тенденція, сутність якої полягає у тому, що все більше науковців ставлять під сумнів ефективність та перспективність так званої «представницької демократії» («representative democracy»), яка стала панівною з другої половини ХХ ст. Одні з них розробляють нові концепції та теорії шукають і пропонують раніше невідомі типи і форми демократії. Інші ж, навпаки, звертаються до давніх, а часом і стародавніх концепцій демократії, намагаючись віднайти в них раціональне зерно, модернізувати та вмонтувати у матрицю інформаційного суспільства. До останніх й належить Й. Масуда, який ще 1966 р. у роботі «Комп'ютопія» висловив припущення, що в майбутньому інформаційному суспільстві запанує так звана «демократія участі» [4, с. 108]. Уточнюючи сутність і характер «демократії участі», Й. Масуда відзначав, що «технологічна база «демократії участі» складатиметься з: інформаційної мережі, яка стане можливою завдяки розвиткові комп'ютерно-комунікаційної технології; процесу копіювання політичних моделей; зворотного зв'язку для врахування індивідуальних думок» [11].

Втілення даного прогнозу можна побачити в реалізації електронної демократії, яка тісно пов'язана з реалізацією концепції електронного уряду і покликана сприяти забезпеченню у найбільш досконалому вигляді відповідності державного управління таким загально визнаним для демократичного суспільства критеріям, як відкритість, сприйнятливість, підзвітність, що здійснюються насамперед за рахунок перенесення інформаційної взаємодії органів влади і суспільства в електронне мережеве середовище. Це дає змогу владі стати доступнішою для населення й оперативніше реагувати на потреби громадян та суспільства, в яких, в свою чергу, з'являються нові можливості для участі у державному управлінні та місцевому самоврядуванні [1, с. 142-143].

Одним з найважливіших аспектів електронної демократії є розширення можливості участі громадян в управлінні на всіх рівнях влади і протягом усього циклу підготовки і прийняття соціально значущих рішень. Відтак, говорячи про електронну демократію, слід мати на увазі функціонування електронної інфраструктури державного і муніципального

управління, яка об'єднує технології інформаційної взаємодії між усіма учасниками процесів управління [1, с. 142-143].

Процес формування інформаційного суспільства на національному, регіональному та глобальному рівнях справляє величезний вплив на всі сфери суспільного життя, зокрема на політичну. Під його впливом відбуваються суттєві зміни у політичних, виборчих та партійних системах, у політичних режимах і політичних культурах та в інших суб'єктах і об'єктах політичного життя. Торкнувся цей процес і таких складних, суперечливих проблем як сутність, принципи та типи демократії [4, с. 108].

У своїй праці «Комп'ютопія» японський вчений Й. Масуда вже в 80-х рр. передбачав виникнення функціональних об'єднань, вільних від «згорикеруючої влади», стверджував, що «прийдешнє інформаційне суспільство стане безкласовим, вільним від згорикеруючої влади, а його осередком стануть вільні об'єднання. Цей процес розпочнеться створенням локальних інформаційних груп [11]. Саме так можна охарактеризувати основні цінності демократії в інформаційному суспільстві: гласність, плюралізм, більшість, одностайність, досягнення консенсусу [8, с. 328-329]. Таким чином можна сказати, що за інформаційного суспільства демократія набуває нових рис та підноситься на більш вищий щабель.

Інформаційне суспільство та його політичний вияв електронний уряд, передбачає поліцентризм влади, адже за даних умов кожна особистість і група у вільному об'єднанні є незалежними і стають центром всієї політики, між ними відбувається взаємний зв'язок, який означає, що особистості і групи як центри беруть участь у формуванні об'єднання в разі взаємної схильності [1, с. 497].

Для інформаційного суспільства характерне багатометрове громадянське суспільство з автономією та доповнюваними функціями, а головною метою такого суспільства є реалізація цінності часу та досягнення повноцінного життя для кожної людини, на відміну від досягнення національного добробуту як мети індустріального суспільства [4, с. 108].

Сучасний період розвитку України пов'язаний з пошуком стійкого руху до інформаційного суспільства, до початку постіндустріальної цивілізації. Проблема цінностей сьогодні стає головною в пошуках нових стратегій цивілізаційного процесу для України. Сценарій цього руху передбачає вироблення нової стратегії реформ, що сьогодні й відбувається [9].

Для України впровадження досягнень інформаційно-комунікаційних технологій у державотворчий процес є такою ж необхідністю, як і для країн, що досягли значного успіху в цій царині: США, Великобританія чи Південної Кореї. Адже використання надбань інформаційних технологій є не просто даниною мінливого часу, а новим шаблоном у розвитку будь-якої цивілізованої держави, що своїм шляхом та головною метою обрала демократію.

На підтвердження цієї думки наведемо основні нормативно-правові акти України в сфері розвитку суспільства знань: закони України «Про електронний цифровий підпис», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про внесення змін до деяких законів України з питань інтелектуальної власності», постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний уряд», «Про утворення Національного підготовчого комітету із забезпечення участі України у Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства», «Про затвердження порядку використання комп'ютерних програм в органах законодавчої влади», розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів», «Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації, їх державних замовників та обсягів фінансування» тощо [5, с. 7].

Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», іншими нормативно-правовими актами визначено необхідність розвитку інформаційного суспільства, орієнтованого на інтереси людей, відкритого для всіх, в якому кожна людина може створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний

доступ, користуватися і обмінюватися ними, мати можливість повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяти суспільному і особистісному розвитку та підвищувати якість життя.

Інформаційне суспільство передбачає демократію участі громадян, політичне автономне управління громадянами за принципом синергізму та уваги до думки меншості. Духовними ідеалами цієї епохи проголошується дух глобалізму, симбіоз, гармонія людини і природи, суворі самодисципліна та суспільний внесок [4, с. 108].

Як відомо Рада Європи активно сприяє впровадженню нових інформаційних технологій в урядовий процес, тому детальну позицію Ради Європи з питань забезпечення права на доступ до інформації викладено в Рекомендації Rec (2002) «Про доступ до офіційних документів», ухваленій Комітетом Міністрів України 21 лютого 2002 р. У Рекомендації, зокрема, йдеться про те, що в плюралістичному й демократичному суспільстві відкритість органів державної влади та їх готовність надавати інформацію з питань, які становлять суспільний інтерес, є виключно важливою, оскільки широкий доступ до офіційних документів на основі рівноправності та відповідно до чітких правил:

- дає громадянам можливість виробити адекватне бачення та сформулювати критичні погляди щодо стану суспільства, в якому вони живуть, та щодо органів влади, які ними керують, заохочуючи тим самим громадян до поінформованої участі в питаннях, що є предметом загального інтересу;

- сприяє більшій дієвості та ефективності адміністративних органів і допомагає підтримувати їх цілісність, усуваючи ризик корупції;

- є чинником, що підтверджує легітимність органів управління як державних служб і посилює довіру громадськості до органів державної влади [1, с. 204].

Щодо реалій електронного урядування в Україні та забезпечення цим самим дотримання основних демократичних цінностей, то Україна перебуває на так званому перехідному етапі. Адже у деяких органах державної влади процес впровадження електронного уряду зводиться до простого інформування про цілі, завдання певної установи про свою діяльність. Лише в деяких органах влади застосовують певні елементи організації електронного документообігу в органах влади і органах місцевого самоврядування, зокрема в Державній податковій адміністрації, Пенсійному фонді, Міністерстві внутрішніх справ, Держкомстаті, Ліцензійній палаті, Торговельно-промисловій палаті, Держстандарті, Міністерстві освіти і науки, Державній митній службі.

Серед основних причин слабого прогресу в цій сфері називають: невідповідність законодавства і стандартів України міжнародним у галузі ІКТ та інформаційної безпеки, що призвело до фактичної самоізоляції України від міжнародного інформаційного співтовариства; несумісність інформаційних систем різних відомств і організацій, що призводить до дублювання робіт, надмірності у зборі первинної інформації, подорожчання розробок і експлуатації систем; фактичну відсутність централізованої державної структури, що регламентує інформаційні процеси в суспільстві; епізодичний характер державної політики у галузі стандартизації, особливо у сфері відкритих стандартів для надання в царині державних послуг громадянам і бізнесу, кредитно-фінансовій сфері, економіці, електронній комерції, освіті тощо; інвестиції у сферу інформаційно-комунікаційних технологій вкрай низькі [1, с. 194].

За даними Всесвітнього економічного форуму, який відбувся в Давосі (Швейцарія), рейтинг України за індексами, що стосуються інформаційно-комунікаційних технологій за період 2012-2013 років в порівнянні із сукупною кількістю країн становить:

- глобальний індекс конкурентоспроможності 2011-2012 (WEF Global Competitiveness Index) – 82 місце (89 – за минулий період) із 142 країн, а у 2012-2013 – 71 місце;

- індекс технологічної готовності 2011-2012 (WEF Technological Readiness Index) – 82 місце із 142 країн;

- індекс мережевої готовності 2011-2012 (WEF Networked Readiness Index) – 75 місце (90 – за минулий період) із 142 країн, у 2012 – 2013 – 62;

- готовність уряду (Government readiness) – 122 місце із 138 країн;
- використання урядом інформаційно-комунікаційних технологій (Government usage) – 75 місце із 138 країн;
- рейтинг за електронною готовністю 2010 (EIU eReadiness Ranking) 64 місце із 70 країн;
- індекс електронного уряду ООН 2012 (UN e-Government Index) – 68 місце (54 – за минулий період) із 193 країн [3].

Таким чином, можна спостерігати дещо позитивну, але вкрай повільну динаміку у впровадженні інформаційних технологій в державний процес. Незважаючи на прийнятий Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» складність реалізації державної політики обумовлена відсутністю в Україні Концепції, Стратегії та Програми як розвитку інформаційного суспільства в цілому, так і електронного урядування зокрема.

Всупереч позитивній динаміці розвитку електронних інформаційних ресурсів в Україні невирішеними хронічними проблемами залишаються: недосконала технологія підготовки та прийняття урядових рішень, яка суттєво знижує їх ефективність, відомчий підхід до їх створення, значне дублювання інформації, відсутність єдиних стандартів та несумісність ресурсів, складність доступу тощо; не сформовано єдину інфраструктуру міжвідомчого обміну даними в електронній формі, тому відомості в державних інформаційно-аналітичних системах недоступні іншим органам державної влади та органам місцевого самоврядування для їх використання; використання нестандартизованих форматів даних, протоколів обміну і відсутність єдиних класифікаторів, довідників, а також доступу до них обмежують можливість застосування автоматизованих засобів пошуку та аналітичної обробки інформації.

Розвиток е-урядування потребує побудови гнучких систем, вимагає проведення скоординованих організаційно-технологічних заходів і погодження дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування в рамках єдиної державної політики.

Але варто також зазначити постійний рух вищих державних органів у напрямку вдосконалення системи електронного уряду. Так Кабінет Міністрів схвалив Концепцію розвитку електронного урядування в Україні. Реалізація Концепції передбачена на період до 2015 р. та складається з трьох основних етапів.

На першому етапі (2011–2012) передбачається: розроблення необхідної нормативно-правової та нормативно-технічної бази, зокрема щодо надання адміністративних послуг в електронній формі, а також єдиних стандартів, протоколів і регламентів взаємодії суб'єктів електронного урядування, їхня гармонізація з міжнародними стандартами; створення єдиної загальнодержавної системи електронного документообігу та Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів та веб-сайтів органів державної влади і органів місцевого самоврядування на усіх рівнях; забезпечення надання органами державної влади та органами місцевого самоврядування послуг в електронній формі громадянам та суб'єктам господарювання з використанням Інтернету.

На другому етапі (2013–2014) планується: забезпечити організацію надання послуг в електронній формі в усіх сферах суспільного життя; створення сприятливих умов для залучення громадських організацій до управління державними справами; освоєння технологій інтерактивної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадянами та суб'єктами господарювання; впровадження в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування типових організаційно-технологічних рішень у сфері електронного урядування; забезпечення передавання електронних документів у державні архіви, музеї, бібліотеки, їх довгострокове зберігання, підтримка в актуалізованому стані та надання доступу до них.

На третьому етапі (2014–2015) передбачається створити: об'єднані веб-портали органів виконавчої влади, призначені для проведення відповідних трансакцій; єдину

інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру органів державної влади та органів місцевого самоврядування; спеціальні центри (пункти) надання послуг, центри обслуговування населення (кол-центри), веб-портали надання послуг; єдиний веб-портал електронного урядування як єдине місце доступу до всіх видів електронних послуг для громадян та суб'єктів господарювання з урахуванням потреб громадян і функціональних аспектів; національний депозитарій електронних інформаційних ресурсів [7, с. 173].

Зважаючи на вищезначене, варто зауважити, що сьогодні в українському суспільстві неможливо діяти або приймати важливі рішення без громадськості. Якщо це не робиться, то виникають конфлікти, нерозуміння, протидія. Тому українське електронне урядування має бути майданчиком для спільного обговорення проблем та шляхів їх вирішення в сфері розвитку політичного життя задля забезпечення ефективних стосунків між різними гілками влади, між владою та громадськістю, між державними органами влади та органами місцевого самоврядування.

Література:

1. Береза А.В. Реформування публічної влади: сучасні концепції та політична практика: [монографія] / А.В. Береза. – Київ: Логос, 2012. – 360 с.
2. Головешкіна К. Проблема нерівності в умовах інформаційного суспільства / К. Головешкіна // Інформаційне суспільство і нові виміри культури: матеріали доповідей / Острог, 15-28 березня 2010 року. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2010. – Режим доступу до матеріалу: <http://inf.ou.edu.ua/golovesh.html>
3. Інформаційний бюлетень №3, 2013 Відомості щодо сучасного стану інформатизації освіти України (світовий та вітчизняний вимір) [Електронний ресурс]. – Назва з титульного екрану. – Режим доступу до джерела: http://lib.iitta.gov.ua/1094/1/3_2013.pdf
4. Картунов О.В. Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій: [монографія] / О.В. Картунов, О.О. Маруховський. – Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2012. – 344 с.
5. Клименко І.В., Линьов К.О. Технології електронного урядування / І.В. Клименко, К.О. Линьов. – Київ: Вид-во ДУС, 2006. – 225 с.
6. Національний центр електронного урядування: чи буде в Україні електронне урядування?) [Електронний ресурс]. – [Назва з титульного екрану]. – Режим доступу до статті: <http://nc.gov.ua/news/index.php?ID=902>
7. Мищин В.І., Жежич П.І. Аналіз особливостей побудови систем електронного урядування в Україні / В.І. Мищин, П.І. Жежич // Національний університет «Львівська політехніка», кафедра інформаційних технологій. – 2011. – С. 164-175
8. Політологія для вчителя / за заг. ред. К.О. Ващенко, В.О. Корнієнка. – Київ: Вид-во імені М.П. Драгоманова, 2011. – 406 с.
9. Проскуріна О. Політико-правові аспекти розвитку інформаційного суспільства в Україні) [Електронний ресурс] / О. Проскуріна // Політичний менеджмент – 2012. – № 5(54). – Режим доступу до статті: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=58&c=1239>
10. Проскуріна О. Інформаційне суспільство: можливості і політико-культурна реальність становлення в Україні / О. Проскуріна // Грані. – 2005. – №1. - С. 126-129
11. Masuda Y. Computopia) [Електронний ресурс] / Y. Masuda. // The Information Technology Revolution. – Oxford, 1985. – 180 p. – Режим доступу: <http://connection.ebscohost.com/c/articles/12608885/vision-computopia>
12. Masuda Y. The Information Society as Post-Industrial Society / Y. Masuda. – Institute for the Information Society. – Washington, D.C. : Pub. World Future Society, 1981. – 171 p.

Меньшенина А. Е. Особенности функционирования демократии в информационном обществе

В статтє проанализирована значимость концепции информационного общества для современного государства та возможности реализации демократических ценностей на

примере внедрения электронной демократии, а также определены основные перспективы, преимущества и недостатки осуществления электронного правительства в Украине.

Ключевые слова: інформаційне общество, демократия, електронна демократия, електронное правительство.

Menshenina A. Features of functioning democracy in the information society

This article was analyzed the importance of the information society to the modern state and opportunities feasibility of democratic values in the case study of e-democracy, also the main prospects, advantages and disadvantages of the implementation of e-government in Ukraine.

Keywords: information society, democracy, E-democracy, Electronics government.

УДК 340.12:321.7

Пономаренко Людмила Володимирівна,
аспірантка кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова

**ПРЯМА ПРАВОТВОРЧИСТЬ НАРОДУ
В СИСТЕМІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІННОВАЦІЙ**

Розглянуто основні форми прямої правотворчості та проаналізовано проблеми підвищення її ефективності. Акцентовано увагу на значний потенціал правотворчої діяльності народу в системі демократичних інновацій.

Ключові слова: пряма правотворчість, демократична інновація, інклюзивність, громадський контроль.

Безпосередня, або ж як її ще називають, пряма правотворчість має довгу спадщину: починаючи з 1848 року громадяни Швейцарії зобов'язувалися голосувати з питань конституційних поправок, запропонованих їх федеральним урядом; у 1874 році вони отримали право оскаржувати законопроекти уряду та ініціювати народне голосування; а з 1891 року вони змогли висувати свої пропозиції щодо конституційних змін за допомогою внесення конституційної ініціативи. Не дивлячись на відсутність в США на федеральному рівні процесу референдуму, значне число штатних і суб-штатних урядів прийняли певні форми ініціатив або всенародних референдумів в перші два десятиліття ХХ століття. У всіх інших країнах практика використання референдуму та ініціативи, як правило, більш нерівномірна.

Враховуючи цю довгу спадщину, чи має сенс розглядати пряму правотворчість як демократичну інновацію? Принаймні в одному сенсі має. Не дивлячись на те, що референдум стає все більш поширеним елементом інституційної архітектури розвинених індустріальних демократій, він, як правило, використовується рідко. Для більшості держав він не є важливою демократичною конструкцією. В основному референдуми носять рекомендаційний характер і/ або проводяться за розпорядженням уряду; лише у не багатьох державах громадяни мають право генерувати власні пропозиції.

Слід відзначити, що дослідженням проблем безпосереднього народовладдя, його окремих форм і способів реалізації, а також критеріїв його ефективності займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені як: В.Авер'янов, В.Бабкін, О.Бабкіна, Я.Бадж, Д.Батлер, В.Баляєв, С.Бобровник, Е.Гербер, В.Головченко, В.Горбатенко, С.Дністрянський, І.Дрейслер, Н.Железняк, І.Льїн, Н.Ісаков, М.Кельман, А.Ковлер, А.Колодій, В.Лазарєв, А.Лейпхарт, Ю.Лемішко, Д.Маглебі, О.Малько, М.Матузов, Ю.Мірошніченко, Н.Оніщенко, М.Оніщук, О.Панченко, Т.Панченко, Н.Пархоменко, В.Погорілко, В.Поліщук, О.Радченко, В.Руденко, А.Ранней, М.Савард, Дж.Сарторі, В.Селіванов, В.Соловійов, О.Скакун, О.Скрипнюк, М.Ставнічук, П.Трачук, Дж.Ухр, Б.Фрей, С.Хаг, В.Шаповал, Ю.Шемшученко, К.Шермет та інші.